

A tudattalan fogalmának megjelenése Carl Gustav Carus műveiben

Gurka Dezső 

PhD, hab. főiskolai tanár (Gál Ferenc Egyetem),
gurka.dezso@gfe.hu

DOI: <https://doi.org/10.54310/Elpis.2024.2.6>

Carl Gustav Carus pszichológiai írásaiban – orvosi munkája eredményeit is felhasználva – átfogó természetfilozófiai koncepciót vázolt fel, s a tudattalan fogalmának bevezetése kapcsán újraértelmezte a felvilágosodás emberképét. A pszichoanalízis későbbi terminológiájától eltérően Carus még nem az *Unbewußtsein*, hanem az *Unbewußt* kifejezést használta, s a psziché szerkezetének felvázolása nem egészült ki nála a tudattalan működésének leírásával. Koncepciója mindezzel együtt több vonatkozásban is Freud és Jung értelmezéseinek előképét jelentette. Carus a betegségről és a tudattalannról alkotott felfogása nem pusztán a klinikai gyakorlat, hanem – még erőteljesebben – Schelling spekulatív természetfilozófiája hatására alakult ki.

Kulcsszavak: Carus, betegségfogalom, álom, tudattalan, *Unbewußt*, spekulatív természetfilozófia

The Concept of the Unconscious in the Works of Carl Gustav Carus

In his psychological writings Carl Gustav Carus came forward with comprehensive natural philosophical concepts (using also the results of his work as a physician) and by introducing the concept of unconsciousness he even re-interpreted the traditional image of man in the age of Enlightenment. Unlike the later terminology of the psychoanalysis, Carus used not the word *Unbewußtsein* but the *Unbewußt*, furthermore the description of the structure of psyche was not yet completed with outlining the operation of the unconsciousness in his writings. Several elements of how Freud and Jung interpreted this concept already appeared in his thoughts as well. Carus' concept on sickness and unconsciousness was also formed not only under the influence of experimental practices but more considerably Schelling's speculative natural philosophy.

Keywords: Carus, Concept of Sickness, Dream, Unconsciousness, *Unbewußt*, Speculative Natural Philosophy

I. Bevezetés

Az utóbbi évtizedek Schelling-kutatásai nyomán, illetve a romantikus tudományok fogalmát középpontba állító tudománytörténeti megközelítések kapcsán kirajzolódni látszik a jénai természetfilozófiának egyfajta – nem közvetlenül Schellinghez kötődő – tartós továbbélése. Míg maga Schelling az 1806-os Windischmann-levélben véglegesen lezártnak nyilvánította természetfilozófiai tematikáit¹ – jöllehet az e periódusában kialakult fogalmi sémák más tartalmakkal telítődve újra és újra felbukkantak írásaiban –, korai tanítványai közül többen is mesterük jénai műveinek fogalmait tekintették kiindulópontnak, s egy-egy diszciplína tényanyagát integrálva saját szisztémák kialakítására törekedtek. E sajátos munkamegosztásban Carl Gustav Carus a medicina, illetve a lélektan, Lorenz Oken a biológia,² Henrik Steffens pedig a földtudományok³ részrendszereit tematizálták az általuk továbbgondolt schellingi természetfilozófiának megfelelően, s a korai schellingi természetfilozófia – a kevésbé jelentős jénai követők előadásai révén önálló egyetemi kurzussá válva – Schelling 1803-as távozását követően még hosszú évekig jelen volt a Saale-parti egyetem tananyagában is.⁴

A továbbiakban először Carus tudattalan-, *Unbewußt*-fogalmának előzményeit vázoló fel a 18. századi álomdiskurzusok kapcsán, majd Carus lélektani fordulatát, illetve az *Unbewußt*-fogalom jelentésrétegeit mutatom be, végül a schellingi természetfilozófia kontextusában értelmezem ezt a fogalmat.

II. Az álom filozófiai fogalommal válása a 18. századi diskurzusokban

Az európai felvilágosodás álommal kapcsolatos diskurzusai számára Emanuel Swedenborg művei jelentették az egyik legfontosabb iniciatívát. Míg a svéd szerző elsődlegesen az álmok realitásával és objektívalódásuk mikéntjével, illetve a lelkek közötti kapcsolat lehetőségének kérdésével foglalkozott,⁵ a műveire reflektáló Immanuel Kant *Egy szellemlátó álmai* című írásában a metafizikusok és az álomlátók tévútjait egyazon mozzanatban ismerte fel, nevezetesen, hogy nem foglalkoztak a tapasztalati fogalmak megismerésben betöltött szerepével. Kant e szatirikus hangvételű műve tehát kritikai fordulathoz vezető útjának egyik fontos etapját képezte. A későbbi transzcendentális filozófiai program előfeltétele a metafizika területének behatárolása volt, aminek következtében Swedenborg miszticizmusát is a vizsgálendő jelenségek körén kívülre helyezte:

1 Fuhrmans 1962, 326.

2 Breidbach 2001, 15–34.

3 Gurka 2021, 101–16.

4 Breidbach 2000, 19–49.

5 Röd 2013, 160.

Az emberi ész sem rendelkezik olyan szárnyakkal, amelynek a magasan szálló fellegek hasításához szükségesek, melyek a másvilág titkait rejtik előlünk, s a tudást vágyóknak, kik oly kitartóan érdeklődnek ilyen kérdések iránt, azt az együgyű, de igen természetes választ adhatjuk, hogy a legtanácsosabb az lenne, ha kegyeskednének türelemmel lenni mindaddig, amíg el nem jutnak oda.⁶

Kant álominterpretációi részét képezték annak a hosszabb távú törekvésének, hogy a megismerés aspektusát az emberi nem specifikumait feltáró antropológiai kérdésközpontokkal kapcsolja össze:

Hogy a természet mibenléte szerint mi az *alvás*, mi az *álom*, mi a *holdkórosság* (mely utóbbi körébe az álmunkban való hangos beszéd is tartozik), azt kikutatni nem a *pragmatikus érdekű* antropológia dolga; hisz ezekből a fenoménekből nem vonhatók le szabályok az álmodás állapotában tanúsított *viselkedésre nézvést, minthogy a szabályok csak az ébren lévőnek szólnak, aki nem szándékszik álmodni, vagy gondolatlanul szeretne aludni.*⁷

Az álom problematikája a későbbiekben a romantikus természetfilozófia több reprezentációjának írásában is helyet kapott, Carus írásai mellett mindenekelőtt Gotthilf Heinrich Schubert *Symbolik des Traumes* című könyvében.⁸ Maga Schelling az álom fogalmát természetfilozófiai periódusának első művében az anyag és a szellem viszonyának összefüggésében értelmezte: „Minden bizonnyal értelmes álom volt, hogy a holt anyag a képzeletbeli erőök álma, az állati élet a monádok álma, és hogy az értelem élete végül az általános felébredés állapota lenne. És mi más az anyag, mint a kialudt szellem?”⁹ Ugyanakkor szinte kezdettől fogva jelen volt nála az álomnak az ember létével és az egészség-betegség tematikával kapcsolatos értelmezése is: „Az egészséges ember álmai reggeli álmok.”¹⁰

A schellingi természetfilozófia követőinek körében, főként a mesmerizmus nyomán, a pszichikai és anyagi momentumok kapcsolatának – jellegükben a schwedenburgi álomlátáshoz közelebb álló – értelmezései is jelen voltak. Karl Eberhard Schelling, a filozófus orvos fivére az állati magnetizmussal és a mesmerizmussal is foglalkozott.¹¹ Johann Wilhelm Ritter a Bajor Akadémia támogatásával Münchenbe hívta Francesco Campettit – azt az olasz parasztot, aki a Garda-tó környékén csodavesszővel kereste a felszín alatti érlelőhelyeket –, s a vele végzett kísérletekkel az ember és a fémek, illetve az ember és a víz kapcsolatára, vagyis a „Siderismus” és a „Rhabdomantie” jelenségére

6 Kant 2003, 510.

7 Kant 2005, 108. (Kiemelés az eredetiben.)

8 Lindner 1997, 197–207.

9 Schelling 1799, 200. A továbbiakban azokat a szövegrészeket, ahol a fordító nincs külön feltüntetve, a saját fordításomban közlöm.

10 Schelling 1806, 291.

11 Engelhardt 2023, 286.

keresett magyarázatot.¹² 1808-ban folyóiratot indított *Der Siderismus oder neue Beiträge zur nähern Kenntniß des Galvanismus* címmel, amelynek csupán egyetlen füzete jelent meg. A sziderizmus elnevezést a csillagok mozgásának a többi mozgásformával való analógiája indokolta, s Ritter pánpszichizmusa az embert a természetet mozgató szubsztanciaként jelenítette meg.¹³

Carl Gustav Carus a fenti megközelítésekénél jóval átfogóbb természetfilozófiai koncepciókat fejtett ki (orvosi munkásságának eredményeit is felhasználó) pszichológiai témájú műveiben, s a tudattalan fogalmának bevezetése révén a felvilágosodás tradicionális emberképét is átértelmezte.

III. Carus pszichológiai fordulatának hatása emberképének átalakulására

A természet jelenségeinek filozófiai és diszciplináris értelmezésében a romantikus természetfilozófia a 19. század első három évtizedében jelentős változásokat hozott.¹⁴ Ennek az áramlatnak egyik legfontosabb mellékszereplője volt az a Carl Gustav Carus, aki egyrészt a korszak számos hatását integrálta sokszínű életművébe, másrészt pedig a tudattalan fogalmának megalapozása révén maga is iniciátorává vált a jelzett szemléleti változásoknak.

Carus életművének átfogó kereteit egy tudatosan kialakított metodológia adta, amelynek formálódását a schellingi természetfilozófia mellett a goethei előképek – mindenekelőtt a metamorfóziselmélet¹⁵ – befolyásolták leginkább. 1828-ig terjedően, tizennégy éven keresztül a morfológiai vizsgálatok jelentették Carus kutatásainak fő irányát.¹⁶ Goethe szemléletmódja pszichológiai fordulatát követően is mintát jelentett számára életművének tudatos alakításában, s e törekvését „Lebensbildung”-ként említette. A goethei mintára négykötetes önéletírásában reflektált, s Goethe pályájáról is több ízben átfogó értékelést adott.¹⁷

Goethe morfológiai szemléletének hatását Carus szűkebb szakterületei, a szülészet és az összehasonlító anatómia kapcsán néhány átfogó monográfia jelezte, mindenekelőtt a *Lehrbuch der Zootomie*, a *Lehrbuch der Gynäkologie* és a *Grundzüge der vergleichenden Anatomie und Physiologie* című könyvek. Összehasonlító anatómiai vizsgálatai az idegrendszer és a vitális funkciók összefüggéseinek megállapítására

12 Richter 1997, 326.

13 „Sziderizmus marad a neve, mert valójában csak a csillagok futása az, ami azon különös mozgások mindegyikében [...] megismétlődik, melyekben az élettelen természet minden teste – ellentétben a legrokétebb mikrokozmoszal, az emberrel – maga is egy a Naphoz hasonló középpont körül keringő és önmaga körül forgó Földdé próbál válni” – írta Ritter a folyóirat első számában (Blumenberg 2002, 161).

14 Jardine 1991, 28–55; Poggi – Bossi, 1994.

15 Breidbach 2014, 11–38.

16 Grosche 2001, 197.

17 Carus 1865/66; Carus 1843a.

irányultak, mely törekvésében – a goethei általános elvek mellett – Karl Friedrich Burdach kutatási eredményei jelentették számára a kiindulópontot.¹⁸ Ugyancsak a morfológiai szemlélet határozta meg a fiziognómiai, s részben a fizikai antropológiai vizsgálódásait is, amelyeket *Grundzüge einer neuen und wissenschaftlich begründeten Cranioscopie (Schädellehre)* és *Atlas der Cranioscopie* című, illetve *Ueber ungleiche Befähigung der verschiedenen Menschheitsstämme für höhere geistige Entwicklung* című könyveiben ismertetett.¹⁹ Utóbbi művében egyfajta hierarchiát állított fel a rasszok között.²⁰

Carus munkásságára a goethei morfológiai szemlélet mellett korábbi lipcsei tanárának, Ernst Platnernek az antikantiánus antropológiája is hatással volt. Platner mintaadó szerepe – az állati és az emberi lélek organizmusának (*Seeleorgan*) megkülönböztetése mellett – leginkább abban érvényesült, hogy Carus elsősorban az ő tradicionális orvosi szemléletére alapozta a húszas évek végétől keletkezett elméleteit.²¹

Carus munkásságában lélektani tematikájú fordulata 1828-as itáliai utazását követően valósult meg, jóllehet szülészeti könyveiben már a korábbiakban is teret kaptak lélektani vonatkozások.²² Ennek az irányváltásnak a másik előzményét Carus, akit a német romantikus művészet jelentős alkotójaként is számon tartottak, festészetének fokozatos áttematizálódása jelentette.

A Carus piktúrájában lezajlott változások az 1820-as évek végéig vezethetők vissza. Korai festészete Caspar David Friedrich motívumainak egyfajta utánérzéseként értékelhető, hiszen az *Eldena romjai (Klosterruine Eldena)*, a *Vándor a ködtenger felett (Der Wanderer über dem Nebelmeer)* és a *Kilátás a művész műterméből (Blick aus dem Fenster des Künstlers)* motívumai rendre megjelentek Carus témaválasztásában is. Korábbi mintájától való eltávolodása egyrészt abból adódott, hogy a szubjektív és az objektív tájfestészet fogalma révén körvonalazta saját pozícióját, másrészt önnön festészetével kapcsolatos önreflexiói pszichológiai fogalomképzésének is részét képezték.

Jól példázza a Carus sok aspektusú tevékenységében érvényesülő egységstendenciákat, hogy a lélektani problematika festészeti munkásságának önreflexióiban, illetve a kilenc éven át íródott – s ennek következtében számos koncepcióváltozást tükröző – *Neun Briefe über Landschaftsmalerei* című művében is felmerült, mi több, éppen ott bukkan fel legkorábban. Először 1813-as betegsége, illetve akkori krízise kapcsán érelődött meg benne az a felismerés, hogy a goethei értelemben vett életformálás (*Lebensgestaltung*) elve a képzőművészeti alkotómunkára is kiterjeszthető. A Lipcse melletti Rosenthal-völgyről készített ábrázolást (*Frühlingslandschaft im Rosenthal bei Leipzig*) éppen ennek az önterápiának

18 Poggi 1994, 149.

19 Gay 2004, 151–57.

20 Banton 1987, 35–36.

21 Müller-Tamm 1995, 57–60.

22 Carus 1852, 138.

az összefüggésében tartotta kiemelkedő fontosságú művének.²³ Motívumválasztásaival kapcsolatos további megjegyzéseiből kiderül, hogy életének válságos időszakaiban – így például kisfiának 1816-ban bekövetkezett halálakor – tudatos önterápiaként fordult az ecsethez. Így keletkezett például *Waldeisamkeit* című festménye.²⁴ Más képeivel kapcsolatban viszont éppen keletkezéstörténetük pozitív kontextusát hangsúlyozta, illetve azt, hogy a festmények szemlélése által elő tudta hívni egykori optimista érzéseit.

Carus festészetfelfogása az ábrázolt természet kapcsán is a formálódás momentumát helyezte középpontba,²⁵ másik szemléleti újdonsága pedig abból adódott, hogy a *Kilenc levél* harmadik darabjában már a festészet lélektani dimenzióját is megjelenítette.²⁶ Önéletrajzában úgy összegezte törekvéseit, hogy a goethei metamorfózistanban megmutatkozó fejlődéstörténeti elvet kívánta kiterjeszteni a lélektanra.²⁷ Olaf Breidbach éppen ebben az értelemben jellemezte Carus pszichológiai megközelítéseit mint a „lelki élet morfológiája”.²⁸ Carus lélektani tárgyú munkáiban azonban a goethei fogalom mintaszerepén túl egyre nyomatékosabb funkciót kapott az emberi pszichének az az antropológiai érvénnyel elsőként általa leírt modellje, amely a tudatos mozzanatok mögött tudattalan tényezők determináló szerepét feltételezte.

IV. Az álom carusi értelmezése mint a tudattalan fogalmának előképe

Carus orvosi-antropológiai szemléletéből következően az egyén pszichikai fejlődését az emberi nemmel összefüggésben szemlélte: „A lélek fejlődése csak az egyénnek a világ jelenségeivel való interakciója révén lehetséges [...] az emberi lélek valóban emberi fejlődését ugyancsak az egyénnek az emberiséggel való kapcsolata határozza meg.”²⁹ *Vorlesungen über Psychologie* című könyvében a tudattalan jelenségét az alvással hozta összefüggésbe, amelyet olyan állapotként határozott meg, „amelyben tudat nélküli [*bewußtlos*] lelkünk sokáig időzik, mielőtt ismét a világ és önmaga tudatára ébredne”.³⁰ Carus a tudattalan fogalmát tehát még nem a múlt elfojtott, hanem csupán az elfelejtett tartalmaira alkalmazta.³¹ Az egyes ember számára periodikusan ismétlődő processzus másfelől analógiául szolgált a természeti létben megjelenő emberi tudat kifejlődési folyamatának érzékeltetésére, illetve annak bemutatására is, hogy a tudat nélküli állapotában az egyén miként

23 Grosche 2011, 185.

24 Carus 1865/66. I, 169.

25 Carus 1831b, 118.

26 Carus 1831b, 46–47.

27 Grosche 2011, 203.

28 Breidbach 2009, xiv.

29 Carus 1831a, 48.

30 Carus 1831a, 89.

31 Hinderer 2005, 288.

kerül újra és újra kapcsolatba azzal az ismeretlen régióval, amelyből maga az emberi nem is kiemelkedett. Mindebből adódóan a tudat momentumain túl átfogó antropológiai értelemben is számolni kell a tudattalan lelki élet (*unbewusste Seelenleben*) működésével.³²

A tudatos-tudattalan fogalom pár be-, illetve levezetésében érvényre jutott tehát Carus (morfológiai korszakában meghatározóvá vált) történeti szemlélete, mi több, a két szféra kapcsolati dinamikáját is a strukturális sajátosságaikból eredeztette. A freudi fordulat legközvetlenebb koncepcionális előzményét az a felismerése képezte, melynek értelmében a tudat jelenségei önmagukban nem értelmezhetők.

Carus a pszichoanalízis később kialakult fogalomhasználatától eltérően nem az *Unbewußsein*, hanem az *Unbewußt* szóalakot használta, s a psziché struktúrájának leírása még nem egészült ki a tudattalan működésének körvonalazásával. A fogalom freudi és jungi tartalmi jegyeinek néhány eleme ugyanakkor már nála is megjelent. A *Psyche. Zur Entwicklungsgeschichte der Seele* című könyvének első oldalán például így foglalta össze a tudattalan (*Unbewußt*) megismerésben betöltött szerepét:

Annak kulcsa, hogy a tudatos lelki élet természetét megérthessük, a tudattalan régiójában rejlik. A lélek misztériuma valódi megértésének minden nehézsége, sőt minden látszólagos lehetetlensége világossá válik innen. Ha abszolút képtelenség lenne megtalálni a tudattalant a tudatban, akkor az embernek kétségbe kellene vonnia a lélek megismerhetőségének lehetőségét, azaz a tényleges önismeret elérését. Ha ez a lehetetlenség csak látszólagos, akkor a lélektudomány első feladata annak megvilágítása, hogy miként képes az emberi szellem leszállni ezekbe a mélységekbe.³³

Carus – némiképp Jung későbbi modelljének struktúráját is előlegezve – a tudattalan három szintjét különböztette meg: az abszolút, a részleges és a relatív tudattalant (*das absolut, das partiell, das relativ Unbewußte*). Az abszolút tudattalant, amely az élő szervezetek kialakulásával, azaz az embrióállapottal áll kapcsolatban, a megismerés számára teljességgel hozzáférhetetlennek tartotta.³⁴

Az abszolút tudattalan feltárhatatlanságának tényét Carus az Ízisz fátyla metaforával érzékeltette,³⁵ amelyet a német romantika szerzői Novalistól Alexander von Humboldton át Lorenz Okenig széles körben alkalmaztak.³⁶ A részleges tudattalan a szervek működéséhez kapcsolódik, míg a relatív tudattalan territóriumát olyan korábban tudatos érzések alkotják, amelyek újra visszakerülhetnek a tudatba.³⁷ A részleges tudattalan

32 Carus 1831a, 282, 304.

33 Carus 1846, 1.

34 Bell 2005, 215.

35 Carus 1846, 67.

36 Gurka 2016, 108–11.

37 Balmer 1982, 14.

fogalmának bevezetése lehetőséget nyújtott Carus számára ahhoz, hogy – az általa a tudattalanból eredeztetett – betegségek gyógyításában a fiziológiai tényezőkön túli lelki tényezőknek is szerepet tulajdonítson.

Az új lélektani megközelítést felvázoló Carus széles körű ismertségét jól érzékelteti, hogy írásait Dosztojevszkij is olvasta, sőt 1854-ben a *Psyche* oroszra fordítását fontolgatta. Az első óvodákat létrehozó Friedrich Froeber, Georg Groddeck, a pszichoszomatikus orvoslás egyik legelső képviselője, illetve a 20. századi filozófus-grafológus Ludwig Klages egyaránt ismerte műveit.³⁸ Klages saját bevezető tanulmányával ellátva adta ki a *Psychét*.³⁹ A pszichológiatörténetben Carus hatása szövegszerűen kimutatható az analitikus irányzat genezisében is: a német orvos munkásságát a tudattalan fogalmának egyik előzményeként tartja számon a pszichológiatörténet-írás.⁴⁰

Sigmund Freud könyvtárában is megvoltak Carus művei. Jóllehet nem hivatkozott közvetlen módon ezekre az írásokra,⁴¹ egyes pszichológiatörténészek azonosságokat vélnek felfedezni kettejük felfogásában, például a *Totem és tabu* biológista megközelítésmódjának hasonlósága kapcsán.⁴² Carl Gustav Jung ezzel szemben gyakran említette Carus nevét, életművének összkiadásában huszonhárom helyen hivatkozott rá.⁴³

Jung a tudattalan fogalmának másik közvetlen előfutárát Eduard Hartmannban látta,⁴⁴ kiemelte viszont, hogy e fogalom a *Philosophie der Unbewußten* című könyv szerzőjének felfogásában is spekulatív jellegű volt.⁴⁵ E könyvben viszont Hartmann is megemlítette Carus nevét, jóllehet szkeptikusan nyilatkozott annak eredményeiről.⁴⁶ A tudattalan hármas felosztása – fiziológiai, relatív és abszolút tudattalan⁴⁷ – ugyanakkor Hartmann felfogásában is erős hasonlóságot mutatott a Carus-féle tagolással.

V. Carus fogalmainak természetfilozófiai kontextusa

A betegség a közvetlen szaktudományos értelmezéseken túlmutató fogalomként először Schelling 1804 és 1809 között keletkezett műveiben kapott szerepet, s interpretációja

38 Bell 2010, 158.

39 Carus 1926.

40 Bell 2010, 156–73; Hendrix 2015, 208–11.

41 Storr 2001, 143.

42 Hendrix 2015, 210.

43 Matthew Bell tanulmányában leközölte a Jung-összkiadás vonatkozó oldalszámait: Bell 2010, 158.

44 „Eltételezve Leibniz, Kant, Schelling és Schopenhauer utalásaitól és a Carusnál és Hartmann-nál található filozófiai elgondolásoktól, látható, hogy csak az újabb pszichológia fedezte fel induktív módszereivel a XIX. század vége óta a tudat alapjait, és igazolta tapasztalatilag a tudaton kívüli psziché létét.” (Jung 1993, 12.)

45 Jung 1989, 169.

46 Hartmann 1871, 32.

47 Wolf 2006, 140.

hamarosan széleskörű ismertségre tett szert. A betegség – lévén hogy a browniánus metódus elemeit integrálta filozófiájába⁴⁸ – egyfajta aszimmetriát jelent, vagyis az organizmus egyensúlyának megbomlását.⁴⁹ Carus betegségfogalmának jelentős különbsége a egyszerűsége abból következett, hogy ő azt nem csupán fiziológiai értelemben alkalmazta, hanem a tudatos és tudattalan dinamikájának vonatkozásában is.

A carusi betegségfogalom elsődleges újdonságát a korabeli klinikum szempontjából éppen az adta, hogy referenciáját nem pusztán a fiziológiai folyamatok képezték. Ahogyan azt *Vorlesungen über Psychologie* című művében kifejtette, a betegség részben a tudattalantól eredeztethető. Minden betegségnek van ugyanis tudattalan összetevője, így „nem lehetséges olyan betegség, amely kizárólag a tudatos lélekben gyökerezne”.⁵⁰ Mindebből adódóan a lelki tényezők mind az orvos gyógyító tevékenységének, mind pedig az egyes egyén önreflexióinak mellőzhetetlen elemei.

Carus az előbbi konzekvenciát orvosi tapasztalatai nyomán vonta le. Ginekológiai tankönyvében például kiemelte „a lélek tevékenységének” fontosságát a szülés során.⁵¹ Az egészség és a betegség reflexióinak az emberi élet megformálásában betöltött szerepét viszont átfogóbb módon, kortárs analógiákat is szem előtt tartva értelmezte, amennyiben az élet jelenségét nem pusztán a praktikum felől közelítette meg, hanem olyan műalkotásnak (*Kunstwerk*) tekintette, amelyhez az egészség és a betegség egyaránt hozzátartozik.⁵² 1843-as művének (*Einige Worte über das Verhältnis der Kunst krank zu sein zur Kunst gesund zu werden*) megfogalmazásában az élet művészet (*Lebenkunst*): „Az a művészet, mellyel egy szép emberi élet tisztává és nemessé emelhető, továbbá a valódi belső boldogság s a személyiség magasabb, belső fejlődése végbevihető és lezárható.”⁵³

Ezek mögött a tudatos formálás mozzanatát előtérbe állító fogalmak mögött mindig felsejlik a goethei életformálás (*Lebensgestaltung*) mintaadó szerepe,⁵⁴ másrészt pedig azon kortárs orvosi teóriáknak a hatása is, amelyek a betegség, illetve a gyógyítás kapcsán szintén a lélektani tényezők fontosságát hangsúlyozták. Ezek közé tartozott a Carus által is megemléített Johann Christian August Heinroth pszichoszomatikus szemlélete,⁵⁵ valamint Carl Eberhard Schelling a beteg-orvos viszony dinamizmusát leíró koncepciója.⁵⁶

Schelling Carusra gyakorolt hatása több témában is kimutatható: a *Zwölf Briefe über das Erdleben* című írásának élettani aspektusú gondolatait például mesterének (*Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie* című 1799-es művében kifejtett) organizmus-

48 Schmied-Kowarzik 2015, 69.

49 Schelling 1985, 815–905.

50 Carus 1846, 432.

51 Carus 1852, 138.

52 Carus 1848, 62.

53 Carus 1843b, 15.

54 Engelhardt 2014, 12–13.

55 Carus 1831a, 235.

56 Gerabek et al. 2007, 905.

felfogása befolyásolta, a *Neun Briefe über Landschaftsmalerei* esztétikai koncepciójának gondolati háttérét pedig a *Von der Weltseele* problémafelvetései képezték.⁵⁷ Carus betegségfogalma és a tudattalan koncepciója sem csupán az experimentális gyakorlat, hanem jelentős részben a schellingi spekulatív természetfilozófia hatása nyomán alakult ki tehát, mintegy alátámasztva ezzel Odo Marquard tézisét, mely szerint a pszichoanalízis bizonyos kategóriái voltaképpen filozófiai fogalmak.⁵⁸

Ugyancsak Schelling hatását tükrözi a betegségnek a *Lebenkunst* jelenségeként való felfogása is. A *Stuttgarter magánelőadások* gondolatmenetében a betegség, a tévedés és a rossz egyetlen jelenségcsoportot képez a filozófus számára: „Mivel a betegség, a tévedés és a rossz mindig a viszonylagos nem-létezőnek a létezőre való kiadásából ered, ezért az emberi szellemnek is a magasabb rendűre tekintettel viszonylagos nem-létezőnek kell lennie.”⁵⁹ E jelenségek – Schellinghez hasonlóan⁶⁰ – Carus írásaiban sem pusztán negatívumként, hanem a létezés irányába való elmozdulás ösztönzőiként szerepelnek.

Carus sokoldalú munkássága nem értelmezhető tehát a romantikus tudományok jelenségétől, illetve a schellingi természetfilozófia hatásától függetlenül. Ugyanakkor az önálló értelmezések igényével fellépő szerző életműve a német idealizmus azon filozófiai teljesítményei közé tartozik, amelyek spekulatív elemeikkel együtt is tartós befolyást tudtak gyakorolni a későbbi időszakok szaktudományaira, az álom és tudattalan fogalma kapcsán pedig mind a pszichológia, mind az antropológia történetére hatással voltak.

A tudattalan fogalmának előtörténete ugyanakkor tágabb filozófiai tanulságokkal is szolgálhat. Egyfelől rávilágít arra a tudományfejlődés-elméleti momentumra, hogy egy új – jelen esetben a pozitivizmus utáni – paradigma hogyan leli fel, s miként integrálja „hiányzó” előzményeit,⁶¹ másfelől Carus munkássága a felvilágosodás örökségeként továbbélő racionalitásfogalom szempontjából is jelentős. John Searle egy helyütt sorra vette a „felvilágosodás látomását” erodáló 20. század eleji jelenségeket a freudi pszichoanalízistől, Gödel nem teljességi tételén és Heisenberg határozatlansági relációján át, Wittgenstein nyelvjátékfogalmáig.⁶² A racionalitásfogalom ezen átértelmeződésének háttérében jól kimutatható a Carus által adaptált és közvetített schellingi természetfilozófia hatása is.

57 Hehler 1993, 107–39.

58 Kupferberg 2011, 155.

59 Schelling 2007, 48.

60 Schelling 2007, 48.

61 Kuhn modelljében az anomáliák és a válság nyomán, konceptuális előzmények nélkül következnek be a fordulat (Kuhn 1984, 69–127). Ezt a koncepciót már a kortársak is kritizálták, Lakatos például misztikus áttérésnek aposztrofálta (Lakatos 1997, 21). Az előzményeknek a paradigmaváltásban betöltött szerepét Békés Vera a hiányzó paradigma modelljében mutatta be (Békés 1997).

62 Searle 2000, 12–13.

Bibliográfia

- Balmer, Heinrich, szerk. 1982. *Geschichte der Psychologie 2: Entwicklungslinien zur wissenschaftlichen Psychologie*. Weinheim – Basel: Beltz.
- Banton, Michael. 1987. *Racial Theories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Békés Vera. 1997. *A hiányzó paradigma*. Debrecen: Latin Betűk.
- Bell, Matthew. 2005. *The German Tradition of Psychology in Literature and Thought, 1700–1840*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511485725>
- Bell, Mathew. 2010. „Carus and the science of unconscious.” In *Thinking the Unconscious: Nineteenth-Century German Thought*, szerk. Angus Nicholls – Martin Liebscher, 156–72. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511712272.007>
- Blumenberg, Hans. 2002. „A világot romantizálni kell.” Ford. Rákosi Csilla. *Vulgo* 3/1: 146–65.
- Breibach, Olaf 2000. „Jenaer Naturphilosophien um 1800.” *Sudhoffs Archiv* 84/1: 19–49.
- Breibach, Olaf. 2001. „Oken in der Wissenschaftsgeschichte des 19. Jahrhunderts.” In *Lorenz Oken (1779–1851): Ein politischer Naturphilosoph*, szerk. Olaf Breibach et al., 15–34. Weimar: Böhlau. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-476-02768-9_1
- Breibach, Olaf. 2009. Einleitung. *Lehrbuch der Zootomie: Gesammte Schriften 1.*, Carl Gustav Carus, V–XXIV. Hildesheim – Zürich – New York: Olms–Weidmann.
- Breibach, Olaf. 2014. „Goethe metamorfózistanáról.” In *Egymásba tükröződő emberképek*, szerk. és ford. Gurka Dezső, 11–38. Budapest: Gondolat.
- Carus, Carl G. 1831a. *Vorlesungen über Psychologie*. Leipzig: Fleischer.
- Carus, Carl G. 1831b. *Neun Briefe über Landschaftsmalerei, geschrieben in den Jahren 1815–1824*. Leipzig: Fleischer.
- Carus, Carl G. 1843a. *Gothe: Zu dessen näherem Verständnis*. Leipzig: Weichardt.
- Carus, Carl G. 1843b. *Einige Worte über das Verhältniss der Kunst krank zu sein zur Kunst gesund zu sein*. Leipzig: Weichardt.
- Carus, Carl G. 1846. *Psyche: Zur Entwicklungsgeschichte der Seele*. Pforzheim: Flammer und Hoffmann.
- Carus, Carl G. 1848. *Mnemosyne: Blätter aus Gedenk- und Tagebüchern*. Pforzheim: Flammer und Hoffmann.
- Carus, Carl G. 1852. *Lehrbuch der Gynäkologie. Zweiter Theil*. Leipzig: Fleischer.
- Carus, Carl G. 1865/66. *Lebenserinnerungen und Denkwürdigkeiten. 1–2*. Leipzig: Brockhaus.
- Carus, Carl G. 1926. *Psyche 1–3*, szerk. Ludwig Klages. Jena: Diederichs.
- Engelhardt, Dietrich von. 2014. „Ars vivendi – Personalität, Identität, Kontinuität (PIK).” In *Lebenslinien – Lebensziele – Lebenskunst: Festschrift zum 75. Geburtstag von Wolfram Schmitt*, szerk. Dietrich von Engelhardt – Hermes Andreas Kick, 3–26. Berlin: LIT.
- Engelhardt, Dietrich von. 2023. *Medizin in Romantik und Idealismus: Gesundheit und Krankheit in Leib und Seele, Natur und Kultur. 3: Mediziner der Romantik*. Stuttgart-Bad Cannstatt: frommann-holzboog. DOI: <https://doi.org/10.5771/9783772836534>
- Fuhrmans, Horst. 1962. *Schelling: Briefe und Dokumente 1*. Bonn: Bouvier.

- Gay, Richard T. 2004. *About Face: German Physiognomic Thought from Lavater to Auschwitz*. Detroit: Wayne State University Press.
- Gerabek, Werner E. – Bernhard D. Haage – Keil Gundolf – Wolfgang Wegner, szerk. 2007. *Enzyklopädie Medizingeschichte 1*. Berlin – New York: Wayne State University Press. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110976946>
- Grosche, Stefan, szerk. 2011. „Zarten Seelen ist gar viel gegönnt”: *Naturwissenschaft und Kunst im Briefwechsel zwischen C. G. Carus und Goethe*. Göttingen: Wallstein.
- Gurka Dezső. 2016. „Segner János András munkásságának kanti recepciója.” In *Matézis, mechanika, metafizika: A 18–19. századi matematika, fizika és csillagászat eredményeinek reprezentációja a filozófiában és az irodalomban*, 95–116. Budapest: Gondolat.
- Gurka, Dezső. 2021. „Henrik Steffens’s attempt at a Schellingian interpretation of the Earth’s comprehensive history.” In *Time in the “third kingdom of nature”: Prehistory of palaeontology and palaeoanthropology and its philosophical contexts*, 101–16. Budapest: Gondolat.
- Hartmann, Eduard. 1871. *Philosophie der Unbewußten*. Berlin: Duncker.
- Hehler, Diana. 1993. „Carl Gustav Carus: Briefe über Landschaftsmalerei und die frühromantische Theorie.” *Athenaeum* 3: 107–39.
- Hendrix, John Sh. 2015. *Unconscious Thought in Philosophy and Psychoanalysis*. New York: Palgrave Macmillen. DOI: <https://doi.org/10.1057/9781137538130>
- Hinderer, Walter. 2005. „»Die Träume sind vielleicht unsere höchste Philosophie«: Bemerkungen zum Traumdiskurs Ludwig Tiecks.” In *Traum-Diskurse der Romantik*, szerk. Peter-André Alt – Christiane Leiteritz, 283–312. Berlin: De Gruyter. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110924527.283>
- Jardine, Nicholas. 1991. *The Scenes of Inquiry: On the Reality of Questions in the Sciences*. Oxford: Clarendon.
- Jung, Carl G. 1989. *Memories, Dreams, Reflections*. Ford. Richard and Clara Winston. New York: Vintage.
- Jung, Carl Gustav. 1993. *Aion: Adalkekok a mély-én jelképességéhez*. Ford. Viola József. Budapest: Akadémiai.
- Kant, Immanuel. 2003. „Egy szellemlátó álmai.” Ford. Vajda Károly. In *Prekritikai írások 1754–1781*, szerk. Ábrahám Zoltán, 445–510. Budapest: Osiris – Gond-Cura Alapítvány.
- Kant, Immanuel. 2005. „Pragmatikus érdekű antropológia.” Ford. Mesterházi Miklós. In *Antropológiai írások*, szerk. Mesterházi Miklós, 7–306. Budapest: Osiris – Gond-Cura Alapítvány.
- Kuhn, Thomas S. 1984. *A tudományos forradalmak szerkezete*. Ford. Bíró Dániel. Budapest: Gondolat.
- Kupferberg, Yael. 2011. *Dimensionen des Witzes um Heinrich Heine: Zur Säkularisation der poetischen Sprache*. Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Lakatos Imre. 1997. „A kritika és a tudományos kutatási programok metodológiája.” Ford. Benedek András – Forrai Gábor. In *Lakatos Imre tudományfilozófiai írásai*, szerk. Miklós Tamás, 19–64. Budapest: Atlantisz.
- Lindner, Henriett. 2014. „Begriffe des Unbewussten im 19. Jahrhundert.” *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophia* 18/3: 197–207.

- Müller-Tamm, Jutta. 1995. *Kunst als Gipfel der Wissenschaft: Ästhetische und wissenschaftliche Weltaneignung bei Carl Gustav Carus*. Berlin – New York: de Gruyter. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110890907>
- Poggi, Stefano – Maurizio Bossi, szerk. 1994. *Romanticism in Science: Science in Europe, 1790–1840*. Dordrecht: Kluwer. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-94-017-2921-5>
- Poggi, Stefano. 1994. „Neurology and Biology in the Romantic age in Germany.” In *Romanticism in Science: Science in Europe, 1790–1840*, szerk. Stefano Poggi – Maurizio Bossi, 143–60. Dordrecht: Kluwer. DOI: https://doi.org/10.1007/978-94-017-2921-5_9
- Richter, Klaus. 1997. „Zur Methodik des Naturwissenschaftlichen Forschens bei Johann Wilhelm Ritter.” In *„Fessellos durch die Systeme”: Frühromantisches Naturdenken im Umfeld Arnim, Ritter und Schelling*, szerk. Walther Ch. Zimmerli et al, 317–30. Stuttgart-Bad-Cannstatt: Frommann-Holzboog.
- Röd, Wolfgang. 2013. *Die Philosophie der Neuzeit 3/1: Kritische Philosophie von Kant bis Schopenhauer*. München: Beck. DOI: <https://doi.org/10.17104/9783406656736-1>
- Schelling, Friedrich W. J. 1799. *Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie*. Jena – Leipzig: Gabler.
- Schelling, Friedrich W. J. 1806. *Von der Weltseele*. Hamburg: Perthes.
- Schelling, Friedrich W. J. 1985. „Az akadémiai stúdiumok módszeréről.” Ford. Révai Gábor. *Magyar Filozófiai Szemle* 29/5–6: 815–905.
- Schelling, Friedrich W. J. 2007. *Stuttgarteri magánelőadások*. Ford. Weiss János. Márisbesnyő-Gödöllő: Attraktor.
- Schmied-Kowarzik, Wolfdietrich. 2015. *Existenz denken: Schellings Philosophie von ihren Anfängen bis zum Spätwerk*. Freiburg – München: Alber. DOI: <https://doi.org/10.5771/9783495807835>
- Searle, John R. 2000. *Elme, nyelv és társadalom: A való világ filozófijája*. Ford. Kertész Balázs. Budapest: Vince.
- Storr, Anthony. 2001. *Freud: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/actrade/9780192854551.001.0001>
- Wolf, Jean-Claude, szerk. 2006. *Eduard von Hartmann: Zeitgenosse und Gegenspieler Nietzsches*. Würzburg: Königshausen & Neumann.